

ADAM ŻALIŃSKI¹

EMOCJE A INTERPERSONALNA KOMUNIKACJA MIĘDZYKULTUROWA

Słowa kluczowe: emocje, komunikacja międzykulturowa, kompetencje międzykulturowe

EMOCJE, ICH NATURA A KOMUNIKOWANIE MIĘDZYKULTUROWE

Oprócz tego, że emocje pojawiają się w życiu ludzi w sytuacjach, kiedy nie mają do czynienia z innymi ludźmi – np. reakcja na zagrożenie w środowisku naturalnym – to najważniejszymi okolicznościami ich pojawiania się są sytuacje społeczne, realne oraz te jedynie wyobrażone. Emocje są ważne w życiu człowieka ze względu na potencjał informacyjny, który ze sobą niosą, umożliwiają odpowiedź na okoliczności zewnętrzne w stosunku do człowieka. Są jednak czymś więcej, gdyż są przeżywane, współtworzą ludzkie doświadczenie, nadając mu wyrazistość i niepowtarzalność. W interakcjach międzyludzkich stanowią ważne źródło wskazówek intrapersonalnych i interpersonalnych – dotyczy to zarówno emocji własnych, jak i tych postrzeganych u innych. Interakcje międzykulturowe są osadzone w procesach kognitywnych oraz nierozzerwalnie związane ze stanami afektywnymi. Jedną z kontrowersji w sferach emocji i poznania sprowadza się do charakteru zależności między tymi dwoma elementami, w efekcie prymatu emocji lub poznania.

Przed wszystkim reakcję emocjonalną można uznać jako wtórną w stosunku do poznawczej oceny sytuacji lub też wykazać można pierwotną rolę afektu w stosunku do poznania (przegląd w: Bukowski, Winiewski 2011, 42–44). Prawdopodobnie w ocenie złożonych bodźców, np. osoby, rola oceny

¹ Dr; Uniwersytet Jagielloński; ORCID: 0000-0002-7527-2524; adam.zalinski@uj.edu.pl.

poznawczej wzrasta (Bukowski, Winiewski 2011, 44). Niemniej interpretacja poznawcza okoliczności może wywoływać różne emocje, jak i istniejący uprzednio stan emocjonalny będzie modyfikował stosunek do przedstawicieli grup obcych (Bukowski, Winiewski 2011, 57–59). Relacje międzykulturowe będą więc przykładem takich procesów, gdzie poznanie i emocje odgrywają znaczenie z perspektywy tworzenia ocen, w tym uprzedzeń. W efekcie pojawiają się konkretne zachowania względem osób, z którymi nawiązywane i rozwijane są relacje. Warto więc krótko rozważyć pewne alternatywne spojrzenia na naturę emocji², w tym ich przejawy i ekspresje (Mesquita, Frijda 1992; Hwang, Matsumoto 2017), również z perspektywy procesów komunikacyjnych. Niniejszy artykuł omawia wybrane stanowiska w tym zakresie, zwraca uwagę na powiązane z emocjami następstwa kontaktu międzykulturowego oraz dyskutuje zagadnienie kompetencji emocjonalnej istotnej dla regulacji tej sfery funkcjonowania. Zasadniczo ma więc on charakter teoretycznego przeglądu, którego celem jest ukazanie znaczenia wybranych zagadnień związanych z procesami regulacji emocji w kontekście interakcji międzykulturowych.

Ekman (1992, 1999) stwierdza, że ze względu na doniosłe znacznie w życiu ludzi, przede wszystkim adaptacyjne, emocje posiadają unikatowe i uniwersalne cechy będące wynikiem procesu ewolucji. Ekspresje emocji podstawowych są niezależne od grupy etnicznej (czyli kultury), statusu społecznego czy wieku. Oznacza to, że ekspresje mimiczne nie są społecznie czy kulturowo uwarunkowane. Poszczególne emocje³ zasadniczo różnią się od siebie (Ekman 1992, 170). Różnice tkwią w ocenie, czynnikach wywołujących czy konsekwencjach emocji w postaci zachowania osoby. Poszczególne emocje są na swój sposób unikatowe i nie można ich sprowadzić tylko do wymiaru przyjemne–nieprzyjemne czy poziomu intensywności. Zrozumienie funkcji emocji nie musi być jednak tylko sprowadzone

² Z braku miejsca nie podejmuję tu zagadnienia poznawczej reprezentacji emocji według Maruszewskiego i Ścigały (1995), choć zapewne jest to perspektywa, którą warto włączyć w dalsze rozważania w tym obszarze. Teoria ta uwzględnia różne sposoby kodowania informacji o emocjach, jak również dotyczy regulacji emocjonalnej, zagadnienia poruszanego w dalszej części niniejszego artykułu.

³ Pośród emocji podstawowych, w przypadku których ekspresje mimiczne są wyraźnie zróżnicowane i uniwersalne (Ekman 1992, 175, 176) wymienia złość, strach, radość, smutek i wstręt. Nie oznacza to, że katalog ten jest zamknięty, gdyż inne emocje, jeśli spełniają kryteria bycia emocjami podstawowymi, co odróżnia je od innych zjawisk afektywnych (Ekman 1992, 195, 196), mogą za takie zostać uznane.

do mechanizmów ewolucyjnych, wystarczy odwołać się do społecznego uczenia się, który to mechanizm ma charakter uniwersalny, niezależny od kultury (Ekman 1992, 170–172). Podstawowe emocje charakteryzuje też to, że pewne okoliczności, w których się pojawiają, związane są z osiągnięciami, realizacją celów czy stratą, frustracją. Emocje ukierunkowują na ocenę sytuacji, pewne rozwiązania czy sposoby radzenia sobie z wyzwaniami i zagrożeniami – jest to ich podstawowa funkcja, szczególnie kiedy okoliczności te mają cechy sytuacji interpersonalnej, czyli angażującej realnie lub w wyimaginowany sposób interakcje z innymi ludźmi. W takich sytuacjach (Ekman 1992, 171, 172) bazujemy na doświadczeniu, co było skuteczne w przeszłości (zarówno gatunkowej, jak i indywidualnych doświadczeniach osoby). Jest to potencjalnie optymistyczne stanowisko z punktu widzenia interakcji międzykulturowych, gdyż domniemywa pewien wspólny obszar postrzegania i odczuwania emocji.

Obecność emocji, czy też odczuwania, nie jest tylko istotna dla ludzkiej natury, ale stanowi również ważny element socjalizacji i kultury (Izard 1983). Oznacza to, że poszczególne reakcje emocjonalne różnicują się w rozwoju jednostkowym stopniowo, spełniając ważne funkcje, przede wszystkim regulacyjne, w życiu indywidualnym i podczas interakcji z innymi ludźmi. Sposób reagowania na daną ekspresję emocjonalną jest uzależniony od wieku zarówno nadawcy, jak i odbiorcy komunikatu (np. odmienna reakcja matki na ekspresję emocjonalną dziecka 6-miesięcznego czy 2-letniego, reagowanie emocjami na podobne wydarzenia w ciągu życia) czy kultury (np. status dziecka związany z kolejnością urodzeń w rodzinie), która jeśli nie całkowicie zmienia odczuwane i wyrażane w danej sytuacji stany emocjonalne, to przynajmniej modyfikuje je na zasadach podobnych do powiązań kultura–poznanie (Izard 1983, 310, 311). Poza tym kultura w procesie komunikacji ma swój udział w poszczególnych obszarach, takich jak: kodowanie języka werbalnego, pragmatyka (np. w zakresie używania zaimków, przeprosin, opowiadaniu osobistych historii, komplementowaniu, krytykowaniu), myślenie (np. o przyczynach wydarzeń w świecie społecznym – atrybucje), dwujęzyczność (Matsumoto, Takeuchi 1998, 4–8). Mówiąc krótko, odmienne stanowisko zakłada, że emocje są kulturowo konstruowane, a jest to powiązane z ich funkcją: mają ułatwić bycie typowym i szczęśliwym członkiem swojej społeczności, wpisywać się w otoczenie kulturowe (Mesquita, Boiger, De Leersnyder 2016). Występowanie danych stanów emocjonalnych ma znaczenie z punktu widzenia pożądanych w danej kulturze wartości. Poszczególne sytuacje je wywołujące także

będą się różnić (Mesquita, Boiger, De Leersnyder 2016, 31). Emocje wyrażane są w sposób zwerbalizowany, ale przede wszystkim stanowią nieodłączny aspekt komunikacji niewerbalnej (gdzie kultura również ma wkład w kodowaniu tego rodzaju komunikatów), której udział, co pokazują badania empiryczne, w procesie komunikacji jest znaczny (Matsumoto, Takeuchi 1998, 4, 8–10). Kultury mają więc udział w ekspresji emocji uznanych za podstawowe (por. Ekman 1992). Normy kulturowe będą warunkować sytuacje społeczne, kiedy to dany sposób ekspresji mimicznej zostanie uznany za właściwy. Znane są również różnice międzykulturowe w interpretacji rozmaitych gestów, kontaktu wzrokowego, używania przestrzeni fizycznej i innych aspektów kontaktu niewerbalnego.

Niezależnie od natury procesów emocjonalnych warto wskazać na jeszcze inne podstawowe funkcje spełniane przez emocje. Ludzie wchodzą w interakcje, tak aby przekazać istotną wiadomość i wspierają się wzajemnie (jako nadawcy i odbiorcy) w tym zadaniu. Intencje partnerów interakcji, aby skutecznie przekazać informacje, są być może typowo ludzkie (Tomasello 2008, 83). Ekspresja emocji jest wykorzystywana już na tym etapie procesu komunikacji i nadaje przekazowi specyficzny sens. Sens ten według Tomasello (2008, 84–87) sprowadza się do trzech motywów: wyrażania prośb, oferowania pomocy oraz ekspresyjnego (dzielenie się uczuciami i postawami). Za każdym razem emocje modulują i wzmacniają w pożądanym kierunku przekaz, nadając mu potencjalnie ogromne bogactwo niuansowania, choć w trzecim przypadku wydają się go wręcz dominować. Takie współdzielenie się emocjami i ustosunkowaniem do świata spełnia bardzo istotną psychologicznie funkcję zbliżania ludzi do siebie, zaspokajając jedną z podstawowych ludzkich potrzeb – potrzebę afiliacji, a w dłuższej perspektywie umacniania związków międzyludzkich (Tomasello 2008, 210–212). Sama potrzeba afiliacji jest od dawna uznawana za jedną z podstawowych motywacji do tworzenia interakcji międzyludzkich.

Zmierzając w kierunku charakterystyki kontaktu międzykulturowego i jego emocjonalnych następstw, warto dookreślić jeszcze samą przedmiotową sytuację, która będzie tu rozumiana właśnie jako interakcja międzyludzka. Dokonując przeglądu definicji komunikacji międzykulturowej, Jan D. ten Thije rozróżnia przynajmniej trzy sposoby jej precyzowania (przegląd w: ten Thije 2020, 35, 36). Pierwsze rozumienie dotyczy „wszelkiej komunikacji, kiedy partnerzy interakcji mają inne pochodzenie językowe i/lub kulturowe”. Drugie sprowadza się do zastrzeżenia terminu do sytuacji, kiedy te różnice językowe i/lub kulturowe przyczyniają się do „przetwarzania

wyników interjęzykowej komunikacji”. Trzecie natomiast zawęża termin „komunikacja interkulturowa” do sytuacji, „kiedy przynajmniej jeden z uczestników interakcji zmienia jego/jej sposób myślenia [*mindset*], poprzez krytyczną refleksję nad reprezentacjami, wartościowaniem, dyspozycjami do działania utrzymywanymi w jego/jej grupie”. Komunikacja interkulturowa będzie więc wymagała zmian w systemie poznawczym przynajmniej jednego z partnerów tej interakcji, a w tym procesie nieodzowne są wyuczalne kompetencje międzykulturowe. Skojarzenie ich z wiedzą wydaje się czymś oczywistym, niemniej akcent zostanie tu położony na sferę emocji, które będą ujęte również w powiązaniu z postawami i umiejętnościami.

Golka wykorzystuje natomiast termin „komunikowanie międzykulturowe” (Golka 2016) i rozumie go jako swoisty przekład o zmiennym poziomie adekwatności i wierności, dokonujący się „poprzez adaptację obcych wytworów kulturowych i znaczeń do własnych” (Golka 2016, 44). Zakłada on, że między jednostkami i zbiorowościami wywodzącymi się z różnych kultur „może istnieć komunikowanie, może istnieć porozumienie, a nawet zrozumienie, choć nie jest ono łatwe, proste ani tym bardziej jednoznaczne” (Golka 2016, 41). Dla Golki kompetentna komunikacja, w tym międzykulturowa, związana jest przede wszystkim z tym, że „znaczna część nabywanych umiejętności dotyczy rozumienia przekazów symbolicznych, a właściwie znajomości ich kodów” (Golka 2016, 43), ale też szeregiem innych zdolności, takich jak kompetencje społeczne i indywidualne (Golka 2016, 43). Akcent położony na procesy afektywne oraz możliwe kompetencje z nimi powiązane stanowi fundament w rozumieniu interakcji międzykulturowych w dalszej części artykułu.

Komunikacja jest więc „wymianą wiedzy, idei, myśli, koncepcji i emocji pomiędzy ludźmi” (Matsumoto, Takeuchi 1998, 1). Komunikacja międzykulturowa dotyczy wymiany pomiędzy ludźmi z różnych kultur, a intrakulturowa – z jednej kultury (Matsumoto, Takeuchi 1998, 1, 2). Problematykę emocji w komunikacji międzykulturowej niektórzy chcą zaliczyć do uniwersaliów kulturowych (Golka 2016, 42), czyli elementów powszechnie zrozumiałych i w związku z tym niewymagających tłumaczenia. Może się również wydawać, że komunikacja niewerbalna jest szczególnie dobrym przykładem tej uniwersalności, ale dowody naukowe pokazują, że jest to mniemanie często błędne (przeгляд w: Golka 2016, 45). Emocje w komunikacji dotyczą jednak nie tylko samego przekazu czy interakcji międzykulturowej np. twarzą w twarz, a również związane są z antycypacją kontaktu z kimś z innej kultury czy pozostawaniem w mniej lub bardziej długotrwałym

kontakcie międzykulturowym, np. podczas szoku kulturowego (Samovar, Porter, McDaniel 2010, 396–399). Mogą również wystąpić w przypadku braku bezpośrednich interakcji międzykulturowych (podobnie jak wymieniona już antycypacja), tak jak w sytuacji wspomniania przeszłych epizodów kontaktu lub kontaktu wyimaginowanego (który nie miał miejsca, choć jest możliwy). Zrozumienie emocji partnera interakcji w komunikacji interpersonalnej oraz rozeznanie we własnych stanach emocjonalnych wydają się nieodzowne dla efektywnego przebiegu tej komunikacji. Nie inaczej jest w komunikacji międzykulturowej (Matsumoto, Takeuchi 1998), gdzie kultura ma swój udział w kodowaniu i dekodowaniu informacji⁴. Dodatkowa trudność w tym przypadku może się wiązać z odczytywaniem wskazówek świadczących o stanach emocjonalnych partnera interakcji oraz prawdopodobnie większym własnym pobudzeniem emocjonalnym oraz innymi niż w interakcji w obrębie kultury własnej treściami tych stanów emocjonalnych, w tym potencjalnie również inną walencją. Te okoliczności stwarzają wyzwanie dla regulacji stanów emocjonalnych i muszą być brane pod uwagę podczas bezpośrednich interakcji twarzą w twarz, ale również w innych spotkaniach międzykulturowych.

KONTAKT I JEGO EMOCJONALNE NASTĘPSTWA

W tej części omówione zostaną zjawiska, w których emocje współtowarzyszą kontaktowi w komunikacji międzykulturowej. Przywoływane zostaną przede wszystkim procesy regulacji emocji, ale też szok kulturowy czy stereotypy powiązane z kontaktem kulturowym. Nie wyodrębniono tu poszczególnych sfer funkcjonowania człowieka czy – ściślej – relacji interpersonalnych w rozmaitych kontekstach, takich jak tworzenie związków międzyludzkich, rodzina czy praca (Goodwin 1999), gdyż przyjęto perspektywę⁵ ogólnych zjawisk towarzyszących w sposób uniwersalny bodaj każdej interakcji międzykulturowej.

⁴ W niniejszym tekście przyjmuje się, że nie ma różnicy między *cross-cultural* a *inter-cultural communication* – terminy te są synonimiczne, przynajmniej w kontekście komunikacji (Matsumoto, Takeuchi 1998, 13).

⁵ Jeszcze inna możliwość zakłada wyodrębnienie chociażby negatywnego i pozytywnego kontekstu ekspresji emocji, obecność innych osób z grupy własnej lub niebędących członkami grupy własnej.

Poza oczekiwaniami, jak komunikacja werbalna i niewerbalna ma przebiegać, funkcjonowanie w danym kontekście społeczno-kulturowym oznacza wyuczenie się stosownych reakcji emocjonalnych powiązanych z tymi oczekiwaniami (Matsumoto, Takeuchi 1998, 11). „Nasze emocje są blisko związane z ocenami wartościującymi, które zazwyczaj dokonujemy bez głębszego namysłu. Jest to naturalne dlatego, że oceny te są często zakorzenione w naszym wychowaniu [...]. Emocje i wartości tworzą wytyczne pomagające nam formować opinie na temat innych i nas samych” (Matsumoto, Takeuchi 1998, 11). Te wyuczone sposoby reagowania utrwalają się w ciągu życia oraz ujednolicają reagowanie z punktu widzenia norm panujących w grupie kulturowej, do której osoba przynależy. Komunikacja w obrębie danej kultury oznacza pozostawanie w obrębie tych kulturowych norm, a już próby przekroczenia ich (np. w postaci niestosownego do sytuacji zachowania), nawet jeśli dokonane przez osobę z kultury macierzystej, mogą automatycznie wywołać negatywną reakcję emocjonalną oraz atrybucję negatywnych cech (Matsumoto, Takeuchi 1998, 14, 15). Tym bardziej interakcja osób z dwóch kultur wywołuje w nich niepewność co do podstawowych zasad, według których zachodzić będzie wymiana (Matsumoto, Takeuchi 1998, 15). Niepewność ta domaga się redukcji, będzie więc stymulowała działania w tym kierunku. Podczas międzykulturowej wymiany potencjalne nieporozumienia i konflikty, który mogą wyłonić się z interakcji, również będą źródłem negatywnych emocji w tej interakcji. Pojawiają się takie emocje jak złość, frustracja i poczucie urazy (Matsumoto, Takeuchi 1998, 16, 17). Negatywne stany emocjonalne stwarzają prawdziwą barierę dla interakcji międzykulturowych, w tym rozwoju kompetencji międzykulturowych (Matsumoto, Takeuchi 1998, 18, 19). Dlatego tak istotne jest znaczenie procesów regulacyjnych w odniesieniu do stanów emocjonalnych doświadczanych w komunikacji z interlokutorami z innych kultur (Matsumoto, Takeuchi 1998, 19 i dalsze). Sprowadza się to do kontrolowania następstw pojawienia się emocji, co umożliwia krytyczną analizę sytuacji, w tym generowanie konkurencyjnych hipotez odnośnie do zachowań interlokutora oraz samych różnic kulturowych aktualnie ważnych dla interakcji. W efekcie możliwe jest przyjęcie jednej z konkurencyjnych hipotez tłumaczących zachowanie. Koresponduje to z uzyskiwaniem izomorficznych atrybucji (Triandis 1975, za: Triandis 2006, 23), czyli tłumaczeń działań w świecie społecznym takich jak w kulturze zainteresowania.

Regulacja w zakresie procesów emocjonalnych jest więc kluczowa w powodzeniu kontaktu międzykulturowego. Emocje są częścią procesu

międzykulturowego dostosowania (Matsumoto, Yoo, LeRoux 2007, 80–83 i inne). Niezrozumienie, konflikt czy inne niepowodzenia w kontakcie są źródłem emocji, często negatywnych (np. złość, frustracja). Mają one właściwość zdominowania działań osoby, która ich doznaje, w tym będą stanowić kontekst oceny partnera interakcji. Zdominowanie przez tak silne emocje pozostawia niewielkie możliwości w kontekście oceny informacji o sobie, o partnerze interakcji czy w zakresie poszukiwania rozwiązania pierwotnie wywołującej te emocje sytuacji. Swoiste „odblokowanie” uwagi będzie umożliwiało m.in. krytyczną ocenę dostrzeżonych różnic międzykulturowych, dokonanie bardziej stosownych w danej chwili atrybucji, lepsze rozeznanie stanów wewnętrznych partnera interakcji i ostatecznie, szanse na podjęcie bardziej adekwatnego w danej sytuacji działania. Zdolności językowe czy wiedza o obcej kulturze mogą w tym kontekście nie być wystarczające, a w skrajnych przypadkach ich praktyczne wykorzystanie będzie zablokowane w sytuacji znajdowania się pod wpływem wszechogarniających emocji. Dlatego radzenie sobie z nimi jest równie ważne, jak uprzednie przygotowanie do kontaktu międzykulturowego w postaci rozwoju kompetencji emocjonalnych. Regulacja emocji jest obok krytycznego myślenia, otwartości i giętkości ważnym warunkiem wzrostu w kontekście interakcji międzykulturowej (Matsumoto, Yoo, LeRoux 2007, 82), może być nawet rozpatrywana jako kompetencja wstępna (*gatekeeper skill*), gdyż „jest ważne, aby ludzie zarządzali nieuniknionym interkulturowym konfliktem i kiedy emocje są regulowane, jednostki mogą zaangażować się w krytyczne myślenie oraz asymilację nowych poznawczych schematów, które pomagają w dostosowaniu” (Matsumoto, Yoo, LeRoux 2007, 85). Sama kompetencja regulacji emocji jest kulturowo zróżnicowana, co jest szczególnie interesujące z punktu widzenia jej natury. Regulacja emocji może być związana z: unikaniem niepewności (psychologicznym wymiarem kultury z modelu Hofstede), neurotyzmem (cechą osobowości Wielkiej Piątki, w tym przypadku wyrażoną jako średnia wartość dla danej kultury) czy regułami odczuwania emocji (koncepcja Hochschild) (przegląd w: Matsumoto, Yoo, LeRoux 2007, 87–91).

Co ciekawe, pewna wrażliwość emocjonalna ma być jedną z cech związanych z nakierowaniem na innych (*other-directedness*) obecnych w kulturach azjatyckich (Miike 2012, 72, 73). Ma to swoje odpowiedniki w koncepcjach: chińskim *renqing*, japońskim *ninjo*, koreańskim *jung* oraz praktykach komunikacyjnych: filipińskiej *pahiwatig-pakikiramdam*, japońskiej *enryo-sasshi*, koreańskiej *saryo-nunchi* (Miike 2012, 72, 73). Niektóre z nich mają charakter

niemal syntonicznego dostosowania do rozmówcy i jednoznacznie podkreślają znaczenie sfery emocjonalnej („człowiek czujący” przynajmniej tak samo ważny jak „człowiek racjonalny”) w interakcji z drugim człowiekiem. Warto zauważyć, że nie oznacza to automatycznie zorientowanej na emocje własne komunikacji międzyludzkiej. Emocjonalność może być w niektórych kulturach rozumiana jako zachowanie otwartego wyrażania własnych uczuć oraz uwaga skierowana na to, co o własnych stanach emocjonalnych mówi interlokutor (np. w kulturze rosyjskiej; Bergelson 2012, 191; Wierzbicka 1999, 216–239). Tak rozumiana emocjonalność ma spełniać funkcje redukcji dystansu między partnerami i jest wyrazem zorientowania na rozmówcę. W radzeniu sobie z trudnymi emocjami, pojawiającymi się w danej chwili czy uczuciami trwającymi dłużej, pomocne może być uświadomienie sobie, że w ich doświadczaniu nie jest się odosobnionym (Kumar, Sethi 2012, 176). Taka konstatacja sprawia, że uzasadnione staje się poszukiwanie wsparcia społecznego, które jest jednym ze sposobów radzenia sobie ze stresem.

Już we wstępnym rozpoznawaniu stanów emocjonalnych partnera interakcji międzykulturowej istotny udział może mieć efekt innej rasy (*other-race effect*)⁶. Sprowadza się on do spostrzeżenia, że „oni wszyscy wyglądają tak samo” i polega na problemach z różnicowaniem i rozpoznawaniem przedstawicieli innych grup etnicznych (Malinowska 2016, 3868). Efekt ten może mieć daleko idące następstwa w kontakcie międzykulturowym, przy czym wskazuje się zwykle na specyficzne konteksty, np. rozpoznawanie osób w zeznaniach świadków przestępstw, ale również ma swój udział w szeregu sytuacji bardziej prozaicznych, co nie pozostaje bez znaczenia dla interakcji społecznych, przyczyniając się do izolacji społecznej (McKone, Dawel, Robbins, Shou, Chen, Crookes 2021, 17).

Trafne rozpoznawanie twarzy wydaje się ważne na co dzień, aby można było mówić o powodzeniu w interakcjach międzyludzkich w różnych kontekstach, takich jak praca czy szkoła. Osłabienie zdolności identyfikowania osób może wywołać strach przed takimi interakcjami, potencjalnie jest źródłem negatywnych następstw zarówno dla osoby, która nie dokonała prawidłowego rozeznania tożsamości danej osoby, jak i u tej osoby, co do której zaszła pomyłka, włączając w to następstwa o charakterze negatywnych stanów emocjonalnych, np. zażenowanie (McKone, Dawel, Robbins, Shou,

⁶ Malinowska (2016) uważa, że efekt innej rasy jest tak naprawdę pewnym szczegółowym przypadkiem szerszego zjawiska, które nazywa efektem jednorodności nieznanego (*unfamiliarity homogeneity effect*).

Chen, Crookes 2021, 2–4). Trudności wywołane przez to zjawisko mogą być postrzegane jako porównywalne z barierami językowymi, jednocześnie mniej znaczące niż różnice kulturowe, jednak dalej ważne (McKone, Dawel, Robbins, Shou, Chen, Crookes 2021). Może to sugerować, że omawiane zjawisko potencjalnie sprawia, iż zmniejszeniu ulegają przynajmniej pewne elementy inteligencji emocjonalnej – osoby mogą nie być zdolne efektywnie rozpoznawać stanów emocjonalnych osób z innych ras – wnioskowanie w tym zakresie oparte jest m.in. na wskazówkach ekspresji mimicznej. Obniżeniu może ulec także zdolność do empatii. W dalszej perspektywie spadać może również zaufanie względem osób z innych ras. Ostatecznie zmniejsza się zdolność do efektywnej komunikacji międzykulturowej. Wydaje się, że efekt innej rasy i jego następstwa można zredukować w pierwszej kolejności przez uświadomienie ludziom, że takie zjawisko istnieje, co należy uznać za zadanie edukatorów w edukacji międzykulturowej.

Szok kulturowy jest zjawiskiem powszechnym. Choć sama nazwa wskazuje na dużą skalę reakcji na nowość, co przecież nie ma miejsca aż tak często, to jednak mniejsze nasilenie zjawisk z tego spektrum wydaje się czymś nierzadkim. O jego pojawieniu się można mówić po upływie pewnego czasu od zainicjowania kontaktu, np. po kilku tygodniach od zapoczątkowania migracji. Szok kulturowy wydaje się zjawiskiem, w którym sfera emocji i kontaktów międzykulturowych szczególnie współwystępują. Związany jest ze zmianą otoczenia kulturowego, w którym osoba przebywa. Zmiana ta jest powodem do konstatacji, że dotychczasowe sposoby zachowania są nieefektywne (Samovar, Porter, McDaniel 2010, 397). Według Oberga (1960) kluczowym elementem szoku jest lęk związany z utratą dotychczasowych punktów odniesienia istotnych w zachowaniach społecznych. W rezultacie osoba staje się społecznie nieefektywna w przynajmniej jednej sferze funkcjonowania, a często w wielu. Ma to następstwa zarówno dla całościowego obrazu ja, jak i postrzeganej sprawczości czy kompetencji w danym obszarze funkcjonowania społecznego. Z punktu widzenia stanów emocjonalnych może to oznaczać wprawienie w stan nieprzyjemnego pobudzenia podczas antycypacji na kolejne znane już zdarzenia (strach) lub jeszcze nieokreślone, ale potencjalnie niebezpieczne sytuacje (lęk). Wspomniane stany emocjonalne mogą współwystępować z silnymi objawami fizjologicznymi stresu, np. ból brzucha i głowy, czy psychologicznymi, np. czarno-widztwo, wycofanie, intensywne stereotypizowanie przedstawicieli innych kultur. Z punktu widzenia możliwych chęci, zmierzających do redukcji nieprzyjemnych stanów wewnętrznych, szok kulturowy ma również znaczenie

przystosowawcze, gdyż może zainicjować działania zmierzające do redukcji tych negatywnych stanów przez zdobycie nowych informacji o kulturze czy nabycie efektywnych zachowań społecznych. Jest więc podstawą możliwych w przyszłości zmian akulturacyjnych – adaptacyjnych w stosunku do nowej kultury. Warto nadmienić, że szok kulturowy może wystąpić również w okolicznościach reemigracji.

Jeszcze innym zjawiskiem, którego pojawienie się m.in. w wyniku zaistnienia kontaktu międzykulturowego będzie możliwe, są stereotypy. Bywają one kojarzone przede wszystkim z ograniczoną wiedzą, lecz nie należy zapominać, że posiadają istotny komponent emocjonalny. Jednym ze źródeł powstawania stereotypów, swoistych filtrów informacyjnych, tak istotnych dla jakości komunikacji międzykulturowej, jest strach przed grupami obcymi i ich członkami (Samovar, Porter, McDaniel 2010, 171). Istnienie szeregu zagrożeń psychologicznych (Kofta, Bilewicz 2011) będzie sprzyjało stereotypizowaniu w relacjach międzygrupowych, a emocje o charakterze negatywnym będą oczywistym komponentem tych procesów (Kofta, Bilewicz 2011, 13 i inne). Jako punkt odniesienia w sytuacji relacji międzygrupowych, w tym przede wszystkim relacji międzykulturowych, stereotypy zmieniają proces komunikacji na każdym jego etapie (nadawanie, transmisja, odbieranie) i są bardzo trudne do zmiany (Samovar, Porter, McDaniel 2010, 171). Podobne procesy wydają się dotyczyć uprzedzeń (Samovar, Porter, McDaniel 2010, 173–176; Bukowski, Winiewski 2011), przy czym warto podkreślić niejednoznaczność oraz ambiwalencję ich efektów, tj. często wraz z negatywnymi emocjami względem danej grupy obcej pojawiają się również emocje pozytywne, np. podziw i zazdrość. W zależności od przyjętej konceptualizacji uprzedzeń to, co będzie je odróżniało od stereotypów, dotyczy przede wszystkim skali zniekształceń wiedzy o przedstawicielach grup obcych, silnego uwzględnienia sentymentów i otwartego prezentowania szerokiego spektrum stosownych zachowań komunikacyjnych. Uprzedzenia będą więc szczególnie silnie nacechowane emocjami (Samovar, Porter, McDaniel 2010, 173). Będzie to widoczne w przypadku etykietowania czy wykazywania wyższości grupy własnej w stosunku do grupy obcej. Co ciekawe, jedną ze szczególnych okoliczności komunikacyjnych, kiedy dochodzi do ekspresji uprzedzeń, są sytuacje unikania czy wycofania z kontaktu, co obserwować można nie tylko na poziomie indywidualnym czy grupowym, ale również zinstytucjonalizowanym (Samovar, Porter, McDaniel 2010, 175). Zerwanie lub brak chęci nawiązania kontaktu są symptomatyczne w ocenie jakości interakcji międzykulturowej.

PODSUMOWANIE – W STRONĘ KOMPETENCJI EMOCJONALNEJ

Konflikt kulturowy powstaje nie z samego faktu istnienia różnic kulturowych, ale z ignorowania tych różnic (Miike 2012). Refleksja nad komunikacją międzykulturową w najszerszym aspekcie powinna dotyczyć zmiany i rozwoju, które dotyczą osoby angażującej się w te formy komunikacji. Zmiany takie mogą przyjmować formę transgresji, czyli przekraczania dotychczasowych sposobów działania i definiowania siebie, a więc rozwoju osoby (Korporowicz 2009). Mogą one dotyczyć więc reinterpretacji w zakresie rozumienia stanów emocjonalnych partnera interakcji oraz swoich własnych. Na komunikację międzykulturową negatywny wpływ ma niepewność zarówno o charakterze poznawczym (brak wiedzy), jak i emocjonalnym (poczucie lęku). Mimo kilku dekad badań nadal brak jest w komunikacji międzykulturowej i edukacji międzykulturowej szeroko przyjętego konsensusu co do charakteru i składników kompetencji międzykulturowych. Pośród nawet kilkuset⁷ kompetencji zwraca się tu uwagę na te związane z rozpoznawaniem stanów emocjonalnych partnera interakcji, w tym interakcji międzykulturowej. Poniżej omawiam w szczególności znaczenie empatii.

Pośród szeregu inteligencji wyróżnionych w koncepcji inteligencji wielorakich znajduje się miejsce dla inteligencji interpersonalnej czy intrapersonalnej⁸. Te dwie, dotyczące odpowiednio „zdolności do rozumienia intencji,

⁷ W swoim przeglądzie Leung, Ang i Tan (2014) wskazują na ponad 300 cech (!) z obszaru kompetencji międzykulturowych obecnych w literaturze przedmiotu.

⁸ Warto się zastanowić nad konsekwencjami stosowania tu terminu inteligencja w odniesieniu do poszczególnych (lub przynajmniej niektórych) typów inteligencji w koncepcjach takich jak inteligencje wielorakie (Furnham 2012, 5–7). Przede wszystkim nie ma dostatecznie dużo dowodów, że są one oddzielne i niezależne od siebie oraz są niezwiązane z tradycyjnymi miarami inteligencji, a nawet nie są postrzegane jako związane z tradycyjną inteligencją (Furnham 2012, 3–5). Dlatego można spotkać również zapisy w cudzysłowie („inteligencja interpersonalna”, „inteligencja muzyczna” itd.) w odniesieniu do poszczególnych typów inteligencji. Ponadto wielu ludzi postrzega inteligencje wielorakie (np. przestrzenna, emocjonalna, muzyczna) jako niewiązane z tradycyjnym ujęciem inteligencji. W tym kontekście warto wspomnieć, że sama koncepcja inteligencji emocjonalnej jest słabo zdefiniowana, kontrowersje dotyczą jej podstawowych cech, a w dyskursie naukowym i popularnym panuje bałagan konceptualny i terminologiczny (Furnham 2012; Mayer, Salovey, Caruso 2004). Dlatego w nagłówku tej części zastosowano termin „kompetencja”, a nie „inteligencja”. Można by również na zasadzie analogii mówić o „inteligencji międzykulturowej” czy „inteligencji w komunikacji międzykulturowej”, jednak świadomie nie wykorzystuję takiego podejścia.

motywacji i pragnień innych ludzi” oraz „zdolności do rozumienia siebie i efektywnego wykorzystania tych informacji w regulacji własnego życia”, składałyby się na inteligencję emocjonalną (Furnham 2012, 5, 6)⁹. Inteligencja emocjonalna oraz jej szczególnie istotne tu składniki, takie jak świadomość własnych stanów emocjonalnych czy empatia, wydaje się ważna z punktu widzenia kompetencji międzykulturowych (Guntersdorfer, Golubeva 2018). W takim rozumieniu inteligencja emocjonalna jest częścią inteligencji społecznej, która pozwala ludziom na efektywne uczestnictwo w interakcjach społecznych. Prawdopodobnie jednak zarówno inteligencję emocjonalną, jak i inteligencję społeczną lepiej traktować jako kompetencję wyuczalną.

Dlaczego inteligencja emocjonalna może być ważna dla kompetencji w komunikacji międzykulturowej? Emocje są ważne w pogłębianiu myślenia o obcym w interakcji międzykulturowej, dlatego że są wykorzystywane w poszukiwaniu wspólnego pola dla porozumienia. Empatia, czyli zdolność do rozeznania stanów emocjonalnych drugiej osoby, jako bardziej precyzyjne określenie tej części inteligencji emocjonalnej, staje się podstawą nie tylko etnorelatywizmu, ale również warunkiem początkowym do negocjowania indywidualnych znaczeń w kontakcie, związanych z wyjątkową, bo jednostkową, interakcją z obcym w danym miejscu i czasie. Jest więc nieodzowna do efektywniejszego zrozumienia grup obcych (kultur) oraz poszczególnych ich członków. Warto nadmienić, że pośród innych potencjalnych aspektów czy składowych inteligencji emocjonalnej mogą znaleźć się również: zdolność do adaptacji do nowych warunków, ekspresji, percepcji i regulacji emocji czy budowania relacji z innymi (Furnham 2012, 10). Każda z tych umiejętności może być w dość prosty sposób skutecznie uargumentowana jako istotna dla podniesienia jakości relacji międzykulturowej. Natomiast empatia wydaje się szczególnie użyteczna jako kompetencja bazowa, tzn. umożliwiająca wstępne dostosowanie się w interakcji do partnera poprzez odczytanie jego stanów emocjonalnych oraz adekwatną reakcję na pozyskane w ten sposób informacje opisujące ważny aspekt funkcjonowania psychologicznego interlokutora. W ten sposób empatia jest gwarantem nie tylko przyjęcia postawy etnorelatywistycznej, ale również uwzględnienia różnic indywidualnych w funkcjonowaniu afektywnym

⁹ Zdolność do rozpoznawania emocji u innych osób, obok rozumienia, używania i kontrolowania emocji razem współtworzą inteligencję emocjonalną (Mayer, Salovey, Caruso 2004).

danej osoby¹⁰. Warto jednak zauważyć, że wnioskowanie o stanach emocjonalnych bazujące na obserwowaniu zachowań, w tym wskazówek niewerbalnych interlokutora w kontakcie międzykulturowym, może nie być optymalną strategią odkrywania stanów emocjonalnych, a bardziej pomocne może się okazać werbalizowanie tych obserwowanych stanów i w ten sposób uzyskiwanie potwierdzenia własnych interpretacji od interlokutora w trakcie rozmowy (Guntersdorfer, Golubeva 2018, 58–59). Z drugiej strony trudno uznać to za wskazówkę uniwersalną.

Empatia jest potrzebna do zrozumienia indywidualnej sytuacji osoby, nie jest więc w pierwszej kolejności umiejętnością związaną z kompetencjami międzykulturowymi, a raczej kompetencją interpersonalną czy społeczną, wnioskowaniem o cechach indywidualnych osoby, a nie jej kultury (Samovar, Porter, McDaniel 2010, 389–391). Sprowadza się ona do zdolności rozeznania i adekwatnej do potrzeb odpowiedzi na stany wewnętrzne drugiej osoby, w tym jej emocji oraz postrzegania (Samovar, Porter, McDaniel 2010, 389). Z punktu widzenia różnicowania kultur i interakcji na ich styku empatia będzie wymagała również uwzględnienia kulturowych cech interlokutora, które będą związane z jego stanami wewnętrznymi, w tym emocjami i postrzeganiem, oraz kulturowo adekwatne, przede wszystkim w kanale werbalnym, jak i niewerbalnym, sposoby interakcji z nim. Z tej perspektywy wydaje się szczególnie istotne to, że empatia jest trudniejsza do urzeczywistnienia w warunkach komunikacji międzykulturowej niż wewnątrz kulturowej. Empatyczne zachowanie wymaga przynajmniej częściowego przekierowania uwagi z własnych stanów wewnętrznych na wnioskowanie o stanach wewnętrznych interlokutora, co będzie oczywiście, szczególnie w kontekście różnicowania kulturowego, pozostawać pod wpływem różnorodnych stereotypów. Rozwijanie empatii wymaga poświęcenia dużych zasobów uwagi, w tym na wskazówki wewnętrznych stanów emocjonalnych interlokutora, oraz, szerzej patrząc, aktywnego słuchania. Właściwe inicjowanie zachowań werbalnych będzie wymagało rozeznania, co jest, a co nie jest kulturowo akceptowane w tym zakresie.

¹⁰ Przegląd badań dotyczących kompetencji emocjonalnych, w szczególności empatii oraz kompetencji międzykulturowych – Guntersdorfer i Golubeva (2018, 56). Warto również wspomnieć, że empatia (lub jej bardzo duże nasilenie) może posiadać swoje negatywne następstwa w relacjach międzyludzkich (np. dostrzeganie stanu jednostki przy ignorowaniu stanu szerszej grupy) oraz dla stanu osoby charakteryzującej się empatią (np. prowadzi do syndromu wypalenia zawodowego w zawodach medycznych) (Guntersdorfer Golubeva 2018, 57), choć dowody na to wydają się obecnie mało przekonujące.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt praktyczny omawianego w tej części artykułu zagadnienia. Empatia i jej rozwijanie w kontekście relacji międzykulturowych (Martin, Nakayama 2010, 469–471; Boski 2022, 780) związane są przede wszystkim z potrzebnym do tego odpowiednim oknem czasowym – szczególnie w przypadku interakcji na styku kultur, empatyczne relacje potrzebują czasu. Uargumentować należy to czasem potrzebnym na poznawanie nie tylko drugiego, ale również kultury, do której należy. Samo poznawanie jest właściwie możliwe tylko do pewnego stopnia ze względu na złożoność systemów kulturowych. Zrozumienie stanów emocjonalnych¹¹ osób z innych kręgów kulturowych jest szczególnie trudne, gdyż przeniesienie zdolności do empatycznego traktowania innych z interakcji z osobami z kultury pochodzenia w inne konteksty kulturowe napotyka na ograniczenia. Przede wszystkim dotychczasowe zachowania, sposoby postrzegania czy ukryte założenia w tym zakresie skuteczne mogą okazać się nieefektywne w zmienionym otoczeniu kulturowym. Oznacza to trudności związane z koniecznością wypracowania nowych sposobów empatycznej komunikacji. Dlatego praktykowanie empatii w stosunku do osób z innych kultur jest wyzwaniem.

Jeśli traktować sferę emocji jako obszar, gdzie przynajmniej w pewnym zakresie oddziaływanie jest możliwe, to szansa jej planowanego kształtowania powinna być brana pod uwagę, co otwiera wymiar aplikacyjny zagadnień związanych z emocjami w komunikacji międzykulturowej. W perspektywie facylitacji kontaktu międzykulturowego płynie z tego daleko idąca potrzeba brania pod uwagę możliwego oddziaływania w praktyce z zakresu edukacji międzykulturowej (Guntersdorfer, Golubeva 2018). Argumenty przytoczone w tym tekście sprowadzają się do tego, że empatia powinna zyskać stałe miejsce pośród kompetencji międzykulturowych. Jest to zdolność zwykle dobrze teoretycznie i praktycznie dookreślona, badana i znana od lat w psychologii, pozostająca w związku z kompetencjami społecznymi czy jakością życia.

¹¹ Warto podkreślić, że zdolność do kulturowej empatii wymieniana jest choćby w stadialnym modelu wrażliwości międzykulturowej (Rozwojowy model wrażliwości międzykulturowej; Developmental Model of Intercultural Sensitivity – DMIS; Bennett, Bennett 2004). W tym przypadku kulturowa empatia jest to kompetencja rozumiana szerzej niż w niniejszym artykule – jako „próba zorganizowania doświadczenia poprzez zestaw konstruktów, które są bardziej charakterystyczne dla innej kultury, niż dla własnej” (Bennett, Bennett 2004, 156).

BIBLIOGRAFIA

- Bennett, M., Bennett, J. 2004. Developing Intercultural Sensitivity: An Integrative Approach to Global and Domestic Diversity. W: Landis, D., Bennett, J., Bennett, M. (red.), *The Handbook of Intercultural Training* (s. 147–165). Thousand Oaks: Sage, <https://doi.org/10.4135/9781452231129.N6>.
- Bergelson, M. 2012. Russian Cultural Values and Workplace Communication Patterns. W: Samovar, L. A., Porter, R. E., McDaniel, E. R. (red.), *Intercultural Communication: A Reader* (13 wyd.), (s. 189–197). Boston: Wadsworth, Cengage Learning.
- Boski, P. 2022. *Kulturowe ramy zachowań społecznych* (2 wyd.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, <https://doi.org/10.53271/2022.005>.
- Bukowski, M., Winiewski, M. 2011. Emocje międzygrupowe a stereotypy i zagrożenia społeczne: co jest przyczyną, a co skutkiem uprzedzeń. W: Kofta, M., Bilewicz, M. (red.), *Wobec obcych. Zagrożenia psychologiczne a stosunki międzygrupowe* (s. 40–59). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ekman, P. 1992. *An Argument for Basic Emotions*, „Cognition and Emotion”, 6(3/4), 169–200, <https://doi.org/10.1080/02699939208411068>.
- Ekman, P. 1999. Basic Emotions. W: Dalglish, T., Power, M. (red.), *Handbook of Cognition and Emotion* (s. 45–60). Chichester: John Wiley & Sons, <https://doi.org/10.1002/0470013494.ch3>.
- Furnham, A. 2012. Emotional Intelligence. W: Di Fabio, A. (red.), *Emotional Intelligence – New Perspectives and Applications* (s. 3–28). Rijeka: InTech, <https://doi.org/10.5772/31079>.
- Golka, M. 2016. *Komunikowanie międzykulturowe. Przypomnienie głównych tez*, „Multicultural Studies”, 1, 41–52, <https://doi.org/10.23734/mcs.2016.1.041.052>.
- Goodwin, R. 1999. *Personal Relationships Across Cultures*, London, New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203434161>.
- Guntersdorfer, I., Golubeva, I. 2018. *Emotional Intelligence and Intercultural Competence: Theoretical Questions and Pedagogical Possibilities*, „Intercultural Communication Education”, 1(2), 54–63, <https://doi.org/10.29140/ice.v1n2.60>.
- Hwang, H. C., Matsumoto, D. 2017. Emotion Display and Expression. W: Chen, L. (red.), *Intercultural Communication* (s. 219–238). Boston, Berlin: De Gruyter Mouton, <https://doi.org/10.1515/9781501500060-010>.
- Izard, C. E. 1983. *Emotions in Personality and Culture*, „Ethos”, 11(4), 305–312, <https://doi.org/10.1525/eth.1983.11.4.02a00070>.
- Kofta, M., Bilewicz, M. 2011. Wprowadzenie. Zagrożenie psychologiczne a stosunki międzygrupowe: nowe idee. W: Kofta, M., Bilewicz, M. (red.), *Wobec obcych. Zagrożenia psychologiczne a stosunki międzygrupowe* (s. 7–17). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Korporowicz, L. 2009. Komunikacja międzykulturowa jako transgresja. W: Paleczny, T., Banaś, M. (red.), *Dialog na pograniczach kultur i cywilizacji* (s. 75–84). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kumar, R., Sethi, A. K. 2012. Communicating with Indians. W: Samovar, L. A., Porter, R. E., McDaniel, E. R. (red.), *Intercultural Communication: A Reader* (13 wyd.) (s. 170–178). Boston: Wadsworth, Cengage Learning.
- Leung, K., Ang, S., Tan, M. L. 2014. *Intercultural Competence*, „Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior”, 1, 489–519.

- McKone, E., Dawel, A., Robbins, R. A., Shou, Y., Chen, N. Crookes, K. 2021. *Why the Other-race Effect Matters: Poor Recognition of Other-race Faces Impacts Everyday Social Interactions*, „British Journal of Psychology”, <https://doi.org/10.1111/bjop.12508>.
- Malinowska, J. K. 2016. *Cultural Neuroscience and the Category of Race: The Case of the Other-race Effect*, „Synthese”, 193, 3865–3887, <https://doi.org/10.1007/s11229-016-1108-y>.
- Matsumoto, D., Takeuchi, S. 1998. *Emotions and Intercultural Communication*, „Intercultural Communication Research”, 11, 1–32.
- Matsumoto, D., Yoo, S. H., LeRoux, J. A. 2007. Emotion and Intercultural Adjustment. W: Kothoff, H., Spencer-Oatey, H. (red.), *Handbook of Intercultural Communication*, vol. 7 (s. 77–97). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Martin, J. N., Nakayama, Th. K. 2010. *Intercultural Communication in Contexts* (5 wyd.), Boston: McGraw-Hill.
- Maruszewski, T., Ścigała, E. 1995. *Poznawcza reprezentacja emocji*, „Przegląd psychologiczny”, 38(3/4), 245–278.
- Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R. 2004. *Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications*, „Psychological Inquiry”, 15(3), 197–215, https://doi.org/10.1207/s15327965pli1503_02.
- Mesquita, B., Boiger, M., De Leersnyder, J. 2016. *The Cultural Construction of Emotions*, „Current Opinion in Psychology”, 8, 31–36, <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.09.015>.
- Mesquita, B., Frijda, N. H. 1992. *Cultural Variations in Emotions: A Review*, „Psychological Bulletin”, 112(2), 179–204, <https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.2.179>.
- Miike, Y. 2012. “Harmony Without Uniformity”: An Asiatic Worldview and Its Communicative Implications. W: Samovar, L. A., Porter, R. E., McDaniel, E. R. (red.) *Intercultural Communication: A Reader* (13 wyd.) (s. 65–80). Boston: Wadsworth, Cengage Learning.
- Oberg, K. 1960. *Cultural Shock: Adjustment to New Cultural Environments*, „Practical Anthropology”, 7, 177–182, <https://doi.org/10.1177/009182966000700405>.
- Samovar, L. A., Porter, R. E., McDaniel, E. R. 2010. *Communication Between Cultures* (7 wyd.), Boston: Wadsworth, Cengage Learning.
- ten Thije, J. D. 2020. What Is Intercultural Communication?. W: Rings, G., Rasinger, S. (red.) *The Cambridge Handbook of Intercultural Communication* (s. 35–55). Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/9781108555067.004>.
- Tomasello, M. 2008. *Origins of Human Communication*, Cambridge, London: The MIT Press.
- Triandis, H. C. 2006. *Cultural Intelligence in Organizations*, „Group & Organization Management”, 31(1), 20–26, <https://doi.org/10.1177/1059601105275253>.
- Wierzbicka, A. 1999. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*, Paris: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511521256>.

EMOTIONS AND INTERPERSONAL CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

Abstract: Understanding one’s own emotional states as well as the emotional states present in the partner of an intercultural interaction seems to be something essential for the success of the encounter. However, emotions remain

ephemeral, eluding rational discernment and control, as well as there is a lack of scientific agreement about their nature. Emotional competence, including the regulation of emotions during intercultural interaction, seems especially important from the point of view of reducing negative consequences of such interactions. It's also a basis for the adaptation process, but also an element of a person's psychological development.

Keywords: emotions, cross-cultural communication, intercultural competences